

УДК: 159.9

© Тітаренко Д.С., 2012 р.

Д.С. Тітаренко

Національний університет цивільного
захисту України, м. Харків

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ МЕХАНІЗМІВ ПСИХОЛОГІЧНО-ГО ЗАХИСТУ У РЯТУВАЛЬНИКІВ З РІЗНИМ ДОСВІДОМ РОБОТИ В ПІДРОЗДІЛАХ МНС

В статті йдеться про особливості функціонування механізмів психологічного захисту у рятувальників з різним досвідом роботи в пожежно-рятувальних підрозділах МНС України. Встановлено, що кількість механізмів захисту, які використовуються фахівцями, зменшується з набуттям певного досвіду роботи в структурі МНС.

Ключові слова: рятувальник, механізм психологічного захисту, досвід роботи.

Д.С. Тітаренко

ОСОБЕННОСТИ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ МЕХАНИЗМОВ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ЗАЩИТЫ У СПАСАТЕЛЕЙ С РАЗНЫМ ОПЫТОМ РАБОТЫ В ПОДРАЗДЕЛЕНИЯХ МЧС

В статье говорится об особенностях функционирования механизмов психологической защиты у спасателей с различным опытом работы в пожарно-спасательных подразделениях МЧС Украины. Установлено, что количество механизмов защиты, которые используются специалистами, уменьшается с приобретением определенного опыта работы в структуре МЧС.

Ключевые слова: спасатель, механизм психологической защиты, опыт работы.

D.S.Titarengo

FEATURES OF FUNCTIONING OF MECHANISMS OF PSYCHOLOGICAL PROTECTION AT RESCUERS WITH DIFFERENT EXPERIENCE IN DIVISIONS OF THE MINISTRY OF EMERGENCY MEASURES

The article says about the peculiarities of the functioning of the mechanisms of psychological protection at rescuers with a variety of experience in fire-rescue units of Ministry of emergencies of Ukraine. It is established, that the number of protection mechanisms, which are used by specialists, is reduced to the acquisition of a certain experience of work in the structure of the Ministry of emergency situations.

Key words: rescuers, the mechanism of psychological protection, work experience.

Постановка проблеми. Захисні структури особистості мають свої глибинні коріння. Вони походять з несвідомих структур особистості й їх розвиток та рівень виразності в багатьох випадках залежить від умов життя особистості, стилю її виховання, від її індивідуального життєвого досвіду тощо. Іншими словами можна сказати, що функціонування механізмів психологічного захисту залежить і від

умов праці особистості, так як вони забезпечують отримання певного індивідуального життєвого досвіду людини.

Однак, незважаючи на багаточисельність представлених результатів щодо функціонування психологічного захисту, й до сьогодні серед дослідників немає єдиної точки зору ні щодо загальної кількості механізмів захисту, ні щодо ступеня їх співвідношення один з одним, ні, навіть, щодо їх ясних визначень в деяких випадках. До того ж багато авторів вказує на велику кількість неясностей, розповсюдженість синонімічності і омонімічності існуючих термінів. На відсутність понятійної чистоти, крім того, впливає і неточний переклад наукових термінів з іноземних мов [1; 2; 4; 5].

Спостереження за результатами функціонування захисту ускладнюються ще й тим, що реальні стимули і реакції можуть бути віддалені один від одного у часі та просторі. Все це зумовлює появу в сучасній науковій літературі фрагментарних описів одиничних і особливих фактів та ускладнює виділення спільного.

Крім того, на сьогодні в науці та практиці майже відсутні експериментальні дані щодо ефективності використання тих чи інших механізмів психологічного захисту фахівцями екстремальних видів діяльності; відсутні прикладні дослідження специфіки функціонування механізмів психологічного захисту в осіб, що належать до різних верств населення, в умовах надзвичайної ситуації та інше.

Аналіз актуальних досліджень. Нажаль, в останні роки дослідниками не так багато уваги приділяється вивченню питань пов'язаних з використанням механізмів психологічного захисту. На нашу думку цей факт пов'язаний зі складністю самого об'єкта дослідження, або його несвідомого походження. Серед останніх робіт, що присвячені вивченню захисних структур особистості хочемо визначити наступні.

1. Дисертаційне дослідження О.Г. Максименко «Особливості функціонування механізмів психологічного захисту особистості в умовах родинної депривації» [2]. У своїй роботі вона розглядає особливості функціонування механізмів психологічного захисту у дітей з різними соціальними умовами проживання. Вона наголошує на те, що система психологічного захисту залежить від задоволення чи

незадоволення базових потреб в ранньому дитинстві. Ситуації емоційно-батьківської депривації стимулюють диференціацію психіки, часові межі якої переносяться на більш ранні вікові етапи. Як наслідок, незріле, інфантильне «Его» змінює свої позиції, використовуючи примітивні захисні механізми високої інтенсивності й низької диференційованості [2]. Так, О.Г. Максименко розглядає родину та батьків дитини, як зовнішній фактор, що впливає на процес формування механізмів захисту. Але, при цьому вона не бере до уваги вроджені особливості дитини. Тож, можна сказати, що її робота в більшій мірі спрямована на вивчення зовнішніх умов, які впливають на процес формування та розвитку захисту особистості.

2. Робота О.І. Скленя [3] щодо особливостей функціонування копінг-стратегій та копінг-ресурсів працівників пожежно-рятувальних підрозділів МНС в умовах надзвичайної ситуації. В його роботі доведено, що професійна діяльність працівників пожежно-рятувальних підрозділів МНС України відрізняється підвищеним рівнем складності та ризиконебезпечності. Майже постійно фахівці знаходяться у стані напруги через необхідність бути завжди готовими до виконання задач в непередбачуваних умовах. Окрім цього, під час виконання професійних обов'язків пожежні-рятувальники потерпають від дії стрес-факторів, що супроводжують їх професійну діяльність [3]. Виділив три основні моделі копінгів: адаптивну, дезадаптивну та псевдоадаптивну. У своїй праці він висвітлив взаємозв'язок механізмів психологічного захисту особистості з різними формами копінг-стратегій та копінг-ресурсів. О.І. Скленя зазначив, що в основі копінг-поведінки лежать механізми захисту особистості.

3. Л.Ю. Субботіна [4] у своїй роботі говорить про необхідність створення комплексного підходу до вивчення усього психологічного захисту особистості. Так, під психологічним захистом вона розуміє систему регулятивних механізмів, пов'язаних зі спотворенням суб'єктивної психічної реальності, що забезпечують усунення або зведення до мінімуму негативних переживань, які травмують особистість та пов'язаних із внутрішніми або зовнішніми конфліктами, станами тривоги і дискомфорту. За її переконаннями до психологічного захисту особистості

входять: механізми психологічного захисту, копінг-стратегії та копінг-ресурси, адаптаційні процеси тощо.

З останніх робіт видно, що на сучасному етапі науковці намагаються створити повну картину уявлень про особливості функціонування механізмів психологічного захисту особистості з урахуванням багатьох об'єктивних та суб'єктивних факторів середовища, життя та діяльності, індивідуальності конкретної людини й інше.

Мета статті – висвітлити отримані результати дослідження щодо особливостей функціонування механізмів психологічного захисту у рятувальників з різним досвідом роботи в підрозділах МНС.

Виклад основного матеріалу. Ґрунтуючи свої уявлення про функціонування механізмів психологічного захисту на тому факті, що умови зовнішнього середовища, зокрема особливості професійної діяльності, впливають на роботу психологічного захисту людини, ми провели дослідження. Метою нашого дослідження було вивчення особливостей функціонування механізмів психологічного захисту у представників однієї професії (в нашому випадку – рятувальника МНС України) але з різним досвідом роботи. Для вивчення механізмів психологічного захисту використовувався опитувальник Келлермана-Плутчика «Індекс життєвого стилю». Всіх досліджуваних ми розділили на підгрупи. В основу розподілу було покладено критерій стажу роботи у службі МНС. За визначеним критерієм отримали наступні три групи:

- *до першої групи* увійшли рятувальники, які мають невеликий стаж служби в МНС (до 3 років). До цієї групи увійшли рятувальники, які проходять так званий період адаптації до служби в підрозділах МНС України;

- *до другої групи* увійшли фахівці, стаж служби яких в МНС склав від 3 до 7 років. До цієї групи увійшли рятувальники, які знаходяться в періоді найпродуктивнішої професійної діяльності в підрозділах МНС України;

- *третьою групу* склали працівники, що прослужили в МНС більше 7 років. Ці рятувальники, із психологічної точки зору, вже отримали всі необхідні навички, знання та вигартували в собі необхідні психологічні якості для виконання продук-

тивної професійної діяльності.

Надалі пропонуємо розглянути які механізми психологічного захисту домінують у кожній з виділених нами груп. Показники виразності механізмів психологічного захисту рятувальників з різним досвідом роботи в МНС представлені в таблиці 1.

Таблиця 1

Показники виразності механізмів психологічного захисту у рятувальників різних груп

№	Захисні механізми	Групи досліджуваних (M±m)		
		1	2	3
1.	Заперечення	97,02±0,31	83,12±0,45	52,16±0,04
2.	Витиснення	96,27±0,42	98,16±0,19	68,75±0,40
3.	Регресія	97,69±0,25	54,20±0,31	30,27±0,15
4.	Компенсація	45,37±0,02	62,18±0,11	98,66±0,10
5.	Проекція	96,13±0,14	70,34±0,03	84,53±0,11
6.	Заміна	83,53±0,05	96,68±0,17	63,12±0,39
7.	Інтелектуалізація	51,26±0,16	87,03±0,23	97,17±0,08
8.	Реактивне утворення	81,49±0,36	98,74±0,32	98,01±0,16

З таблиці 1 видно, що для представників *першої групи* (рятувальників з незначним досвідом роботи в структурі МНС, до 3-х років) найбільш характерне використання усіх механізмів психологічного захисту в рівних долях. Про це свідчать високі показники за шкалами опитувальника: «заперечення», «витиснення», «регресія», «проекція», «заміна», «реактивне утворення».

Отже, можемо припустити, що рятувальники 1-ї групи в ситуації загрози будуть намагатися усіма силами «блокувати» інформацію, що несе загрозу. Є імовірність того, що рятувальники даної групи вдадуться до використання механізму психологічного захисту «регресія» у разі неможливості заперечення або витіснення своїх негативних відчуттів. Серед усіх досліджуваних механізмів психологічного захисту найнижчі оцінки у порівнянні з іншими шкалами у представників 1-ї групи були зафіксовані за шкалами «інтелектуалізація» та «компенсація».

Таким чином, можемо сказати, що рятувальники, які мають невеликий досвід роботи у підрозділах МНС, не намагаються за допомогою раціональних міркувань знижувати своє внутрішнє емоційне напруження. Вони витісняють свої негативні відчуття, не звертають на них уваги, звертаються до більш простих

форм поведінки тощо.

Для представників *другої групи* рятувальників (з досвідом роботи від 3 до 7 років) притаманне використання таких механізмів психологічного захисту як: «витиснення», «заміна», «реактивне утворення», «інтелектуалізація» та «заперечення». Отже, представники даної групи в ситуаціях кризи будуть намагатися, усіма прийнятними для них засобами, не допускати потрапляння до свідомості факторів, що викликають негативні емоційні переживання.

Але, незважаючи на це, в ситуаціях нервового напруження, життєвих негараздів та екзистенціальної загрози рятувальники 2-ї групи будуть не лише намагатися ухилитися від дії негативних факторів, а й будуть вже намагатися виробити раціональну стратегію захисної поведінки. Про це свідчать високі показники у рятувальників МНС України за шкалами опитувальника для механізмів психологічного захисту «інтелектуалізація» та «реактивне утворення», й низькі показники за шкалою «регресія».

Для *рятувальників з великим досвідом роботи* (представників 3-ої групи досліджуваних) у підрозділах МНС України характерне використання обмеженої кількості механізмів психологічного захисту особистості. А саме – «компенсація», «інтелектуалізація» та «реактивне утворення». Спрямованість даних механізмів захисту йде на раціональне та логічне осмислення всіх обставин ситуації, придушення своїх емоцій та бажань тощо. А також, вироблення певних якостей, характеристик, визначення певних місць, напрямів діяльності де б особистість відчувала б себе спокійно й змогла в повному обсязі реалізувати себе.

Таким чином, виходячи з отриманих даних ми можемо спостерігати наступну тенденцію: з часом, а саме, з отриманням більшого досвіду роботи в підрозділах МНС у рятувальників зменшується кількість механізмів психологічного захисту, яким вони активно користуються. Так, на початку своєї праці у підрозділі МНС, вони використовують різноманітні механізми психологічного захисту, а з надбанням досвіду використання механізмів зводиться до обирання лише декількох з них.

Серед найактивніших з механізмів захисту особистості залишаються «інтелектуалізація», «компенсація» та «реактивне утворення». Отже, рятувальники з отриманням досвіду намагаються менш емоційно реагувати на ситуації професійної діяльності, намагаються бути стриманими та врівноваженими. Середні показники виразності функціонування механізмів психологічного захисту для груп досліджуваних представлені на рисунку 1.

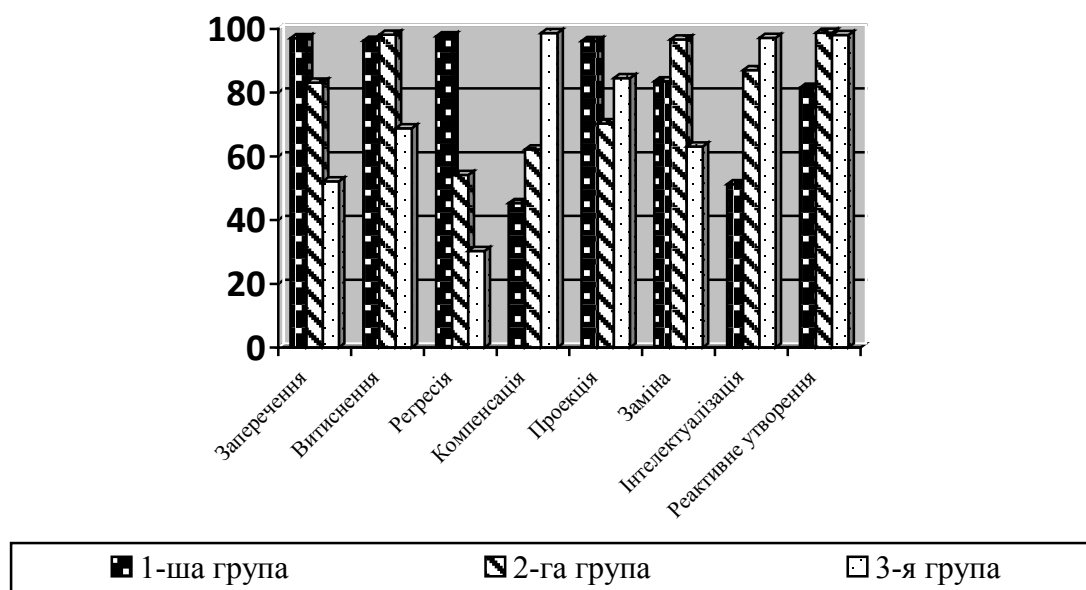

Рис. 1. Середні показники виразності механізмів психологічного захисту для різних груп досліджуваних

Таблиця 2
Частота представленості домінуючих механізмів психологічного захисту у рятувальників різних груп, (у %)

Захисні механізми	Групи досліджуваних			φ		
	1	2	3	1 / 2	1 / 3	2 / 3
Заперечення	18,75	10,00	11,29	0,729	0,738	0,145
Витиснення	18,75	20,00	3,22	0,09	1,815*	2,097*
Регресія	18,75	15,00	1,61	0,292	2,118*	1,928*
Компенсація	6,25	5,00	27,42	0,145	2,067*	2,443**
Проекція	18,75	5,00	12,90	1,268	0,565	1,037
Заміна	6,25	25,00	8,06	1,766*	0,241	1,779*
Інтелектуалізація	6,25	5,00	22,60	0,145	1,671	2,011*
Реактивне утворення	6,25	15,00	12,90	0,831	0,778	0,236

Примітка: «*» – $p \leq 0,05$; «**» – $p \leq 0,01$.

Надалі ми пропонуємо розглянути, які механізми психологічного захисту домінують у кожній з виділених нами груп та визначити чи є відмінності у домінуванні тих чи інших захистів у рятувальників з різним досвідом роботи. Показники розподілу домінуючих механізмів психологічного захисту у рятувальників з різним досвідом роботи в підрозділах МНС представлені у таблиці 2.

Першу низку достовірних розходжень було виявлено між показниками виразності механізму психологічного захисту «витиснення» у рятувальників 1-ї та 3-ї груп (18,75 % проти 3,22 %, при $p \leq 0,05$) і 2-ї та 3-ї групи (20,00 % проти 3,22 %, при $p \leq 0,05$). Можна сказати, що рятувальники, які є більш емоційно відкритими, орієнтованими на оточення та більш організованими, ніж інші, прагнуть усвідомити всі обставини ситуації фрустрації, прийняти їх та надалі використовують інший захист для регулювання своєї емоційної сфери.

Наступні достовірні розходження було виявлено у виборі домінуючого механізму психологічного захисту «регресія» у рятувальників 1-ї та 3-ї груп (18,75 % проти 1,61 %, при $p \leq 0,05$) та у рятувальників 2-ї та 3-ї груп (15,00 % проти 1,61 %, при $p \leq 0,05$). Такі розходження можуть свідчити про те, що рятувальники, які мають значний життєвий та професійний досвід, прагнуть не користуватися механізмом психологічного захисту «регресія».

Ще одні достовірні розходження було виявлено у показниках захисного механізму «компенсація». Для рятувальників 3-ї групи він є найбільш притаманним (27,42 %), результати є достовірними на рівні $p \leq 0,05$. Можна припустити, що рятувальники з 2-ї та 1-ї груп не бажають використовувати цей механізм захисту, тож у ситуаціях фрустрації вони не намагатимуться вдосконалити себе у своїх же очах. Можна сказати, що механізм психологічного захисту «компенсація» схильні використовувати сміливі та домінуючі рятувальники. Можна припустити, що ці працівники мають своїх «кумирів», або героїчний образ, який вони прагнуть наслідувати.

Було відмічено і достовірні розходження між 2-ю та 3-ю групами у виборі домінуючого механізму психологічного захисту «заміна» (25,00 % проти 8,06 %, при $p \leq 0,05$). Рятувальники, які мають значний досвід роботи, не намагаються

змінити свої внутрішні відчуття, що виникають у ситуації загрози, а навпаки, усвідомлюють їх та намагаються вивільнити.

Останні достовірні розбіжності було виявлено у роботі механізму «інтелектуалізація» у представників 2-ї та 3-ї груп досліджуваних (5,00 % проти 22,60 %, при $p \leq 0,05$). Отже, використання логічних установок та напівсвідомого регулювання емоцій найбільш притаманно рятувальниками 3-ї групи, яка має значний досвід роботи в зоні надзвичайної ситуації.

Висновки і перспективи подальших досліджень. На основі отриманих даних ми можемо стверджувати, що існують достовірні відмінності у функціонування механізмів психологічного захисту у рятувальників з різним досвідом роботи в пожежно-рятувальних підрозділах МНС України. Так, було виявлено тенденцію зменшення використання різноманітних механізмів з надбанням певного досвіду роботи. Рятувальники з незначним досвідом роботи (до 3-х років) використовують значно більше механізмів психологічного захисту ніж досвідчені фахівці.

Перспективним напрямом досліджень психологічного захисту може бути розгляд питань функціонування механізмів захисту в контексті професійної деформації, яка так чи інакше має своє відображення в особистості фахівця з отриманням певного досвіду роботи в ситуаціях екзистенціальної загрози та насичених стрес-факторами надзвичайних ситуаціях.

Список літератури

1. Баркер, Р. Фрустрація, конфлікт, захист // Вопросы психологии. – 1991. – № 6. – С. 69-82.
2. Максименко, О.Г. Особливості функціонування механізмів психологічного захисту особистості в умовах родинної депривації: автореф. дис. ... канд. психол. н. : 19.00.01 – Загальна психологія, історія психології / Олена Георгіївна Максименко. – Одеса, 2008. – 21 с.
3. Психологічні особливості базових копінг-стратегій та особистісних копінг-ресурсів працівників пожежно-рятувальних підрозділів МНС України: Монографія / [Назаров О.О., Оніщенко Н.В., Садковий В.П., Садковий О.В., Склень О.І., Тімченко О.В.]. – Х.: Вид-во УЦЗУ, 2008. – 221 с.
4. Субботина, Л. Ю. Структурно-функціональна організація психологічної захисту личности: диссертация ... доктора психол наук: 19.00.03 / Лариса Юрьевна Субботина. – Москва. РГБ, 2007. – 283 с.
5. Кризова психологія / За заг. ред. проф. О.В. Тімченка. – Х.: НУЦЗУ, 2010. – 401 с.